

Csaplar-Degovics.Krisztian@btk.mta.h

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Csaplár-Degovics Krisztián

**„Nekünk nincsenek gyarmataink és hódítási szándékaink”
Magyar részvétel a Monarchia gyarmatosítási
törekvéseiben a Balkánon (1867–1914)**

Budapest: BTK Történettudományi Intézet, 2022

I. A doktori műben tárgyalt kérdéskörök tudománytörténeti előzményei és a doktori mű célkitűzései

A doktori mű két nagy kérdéskör kutatását és rendszerszintű elemzését kapcsolta össze. A két nagy kérdéskör – Ausztria–Magyarország koloniális múltja és a dualizmus kori Magyarország viszonya az imperializmushoz és a kolonializmushoz – vizsgálatára összeeurópai, bizonyos pontokban globális kontextus keretében került sor. A dolgozat a dunai monarchia délkelet-európai vállalkozásaira fókuszál: két esettanulmányon keresztül (Bosznia-Hercegovina, földrajzi Albánia) és három módszertan (*new imperial history*, birodalmi életrajz, a diskurzusanalízis ún. „bécsi iskolája”) segítségével. A mű publikált és publikálatlan levéltári források bevonásával és részben újraolvasásával, alapos historiográfiai kitekintéssel, illetve széles körű, interdiszciplináris szempontok alapján összeválogatott szakirodalom ismeretanyagára támaszkodva kilép a hagyományos nemzet- és Közép-Európa-specifikus történeti gondolkodás keretei közül, és kínál új kutatási perspektívát és interpretációs kereteket a hazai történetírás számára. A doktori értekezést paradigmaváltó műnek szánom.

A századfordulós Európa államainak koloniális múltja napjainkra jól kutatott problémakörnek számít. A kor nagyhatalmai és gyarmatbirodalommal rendelkező nemzetállamai (Hollandia, Dánia, Portugália, Spanyolország) mellett ma már alapos ismeretekkel rendelkezünk olyan országok koloniális múltjáról is, amelyek formailag nem rendelkeztek gyarmattal (skandináv országok, Svájc) vagy nem voltak függetlenek (a Szent Vencel Korona országai). Az ok egyszerű: nemcsak az egyes országoknak és nemzeteknek van koloniális múltja, hanem az európai kontinensnek is. 1918 előtt ugyanis nemcsak brit, francia, német, portugál stb. gyarmatosítás létezett, hanem egy közös összeeurópai is, amelyből így vagy úgy, de a földrész ún. civilizált államai és az ezekben élő ún. kultúrnépek (kortárs fogalmak) mind kivették a részüket. Ausztria–Magyarország ezért vett részt Berlinben 1884–1885-ben az ún. Kongó-konferencián; ezért közvetített 1890-ben egy dél-afrikai brit és egy portugál gyarmat közötti határvita elrendezésében;¹ és ennek keretei között adhatott el Weiss Manfréd csepeli gyára muníciót a boxerlázadás leverését követően a kínai államnak, majd az angolai portugál gyarmat rendőri egységeinek is (1912/1913).²

¹ Londoni szerződés, 1890. augusztus 20., Angola és Mozambik területi elhatárolása a brit gyarmati területektől. ÖStA HHStA PA XL/149/Varia Interna 1895, Adalbert von Fuchs: Mémoire über die Afrikanischen Kolonialfragen 1895. 11–12.

² Clemens Wirleitner (Universität Wien, Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte) készülő disszertációjából. Wirleitner kutatásainak fókuszában az osztrák–magyar fegyverexport áll.

A témakör jó kutatottsága azt is jelenti, hogy az utóbbi két évtizedben a levéltári forrásokon alapuló vizsgálatok sorra tabukat döntöttek: ma már a cári Oroszországra vagy az Oszmán Birodalomra is gyarmattartó birodalomként tekint a globális szakirodalom. Ugyanígy: a vonatkozó összefoglaló művek az utóbbi években szakítottak azzal a történelmi megközelítéssel, amely külön csoportokban vizsgálta a tengeri és kontinentális, illetve a nyugat-európai és a kelet-európai birodalmakat (többek között: Buettner, Elizabeth: *Europe and Its Entangled Colonial Pasts: Europeanizing the ‘Imperial Turn’*. In: Knudsen, Britta et al. (eds.): *Decolonizing Colonial Heritage: New Agendas, Actors, and Practices in and beyond Europe*. London: Routledge, 2022. 25–43.; Hirschhausen, Ulrike – Leonhard, Jörn: *Empires. Eine globale Geschichte 1780–1920*. München: C. H. Beck, 2023. 179., 605–612.). Voltaképpen egy fehér folt maradt csupán Európa térképen: ez pedig nem más, mint Ausztria–Magyarország koloniális múltja.

Ausztria–Magyarország koloniális múltjának a vizsgálata az utóbbi évtizedekig pusztán néhány „gyanús” eset rekonstrukciójára korlátozódott. Azontúl, hogy a Habsburg Monarchia egykori önképébe nem fért bele, hogy gyarmatosító hatalomként reflektáljon önmagára, az utódállamok történései is elutasítóan viszonyultak a kérdéshez. Ausztriában ráadásul, politikai okok miatt, 1947 és 2022 között jogszabály rögzítette, hogy az államnak nincs köze az európai gyarmatosítási múlthoz. Meglátásom szerint egyéb fontos ok is közrejátszik ebben. Az egyik ok, hogy a közös birodalommal foglalkozó nemzeti történetírások nacionalista és Kelet-Közép-Európa-centrikus szemléletmódja évtizedeken át alkalmatlan volt arra, hogy értően közelítsen a birodalmi lét megértésének minden aspektusához. A másik ok prózaibb: a vonatkozó kutatásokhoz megkerülhetetlen a magyar nyelv ismerete. Egész egyszerűen azért, mert a dunai monarchia rendszerszintű működésének feltárásához a német mellett elsősorban nem a cseh, olasz, lengyel stb. nyelvek ismeretére van szükség. A dualista berendezkedésből fakadóan két nyelven, németül és magyarul készített jegyzőkönyvek már régen nyomra vezették volna azokat a nyugat-európai és amerikai kutatókat, akik a Habsburg Birodalom 1867 és 1918 közötti időszakával foglalkoztak (és olyan történetírások neveltjei voltak, amelyekbe beletartozott a kolonializmuskutatások ismerete) – ha tudtak volna magyarul.

Napjainkig főként az osztrák birodalomfél vonatkozásában jelentek meg olyan publikációk, amelyek Ausztria–Magyarország koloniális múltjával foglalkoznak levéltári kutatások alapján. Ezek csaknem kivétel nélkül afrikai és ázsiai, kisebb mértékben latin-amerikai eseteket tártak fel. Walter Sauer osztrák történésznek kitartó munkával és amerikai szakmai kapcsolatainak köszönhetően sikerült mérföldkőnek számító tanulmányköteteket (*K. u. k. kolonial –*

Habsburgermonarchie und europäische Herrschaft in Afrika. Wien: Böhlau Verlag, 2022) és folyóiratszámokat (*Austrian Studies* 2012) megjelentetnie.

Egy hasonlat segítségével összességében azt lehet mondani az osztrák történetírásról, hogy az a dunai monarchia koloniális múltjához úgy viszonyult, mintha az egy láthatatlan karácsonyfa lenne. A kérdés kutatói egyre több karácsonyfadísz és fényt láttak, csak éppen az alattuk található karácsonyfa maradt láthatatlan. Azaz tudták, hogy a díszek és fények látszólagos összevisszasága alatt valamiféle rend húzódik, csak nem tudták ezt a rendet láthatóvá tenni.

A Délkelet-Európával foglalkozó osztrák történészek többsége szintén bizonytalanul közelített a kérdéskörhöz. Ez részben érthető, hiszen csupán az utóbbi években vált ismertté, hogy a századfordulós nagyhatalmak a Balkánra a globális kolonializmus egyik laboratóriumaként tekintettek. Leegyszerűsítve: túl friss az a kutatási eredmény, hogy nem a balkáni jelenségek hasonlítanak az afrikai esetekhez, hanem fordítva: az afrikai nagyhatalmi politika követte a Balkánon már kipróbált módszereket (a nemzetközi szakirodalom az 1878-ban és 1884–85-ben tartott berlini kongresszusokat elkezdte együtt vizsgálni).

Az osztrák történészek bizonytalanságának másik oka az volt, hogy a többek között a grazi Csáky Móric-féle iskola inspirálta kutatások az irodalomtudományok és a kulturális antropológia erőteljes hatása alatt álltak. Ezek a kutatások idővel annyira igazodtak az angolszász trendekhez, hogy megfeledeztek alapvető fontosságú kérdések vizsgálatáról és megközelítések alkalmazásáról: a dualista rendszer működését nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is érteni kell; a levéltári források ismeretéről nem szabad lemondani; a birodalom népeinek a nyelveiből legalább kettő-hármat tudni kell. Mindez a folyamat ahhoz vezetett, hogy a kérdést kutató osztrák történészek jelentős része olyan modellekbe erőszakolta bele a dunai monarchia (poszt)koloniális múltjáról írt esettanulmányait, amelyekkel ugyan nevet szerzett magának a transzatlanti világban, de amelyek viszonya az egykori birodalmi rend valóságához vitatható.

Kivételt jelent Clemens Ruthner munkássága, aki egykor tagja volt a Csáky-féle iskolának, és nem félt attól, hogy a dunai monarchiára tényleges gyarmatosítóként tekintsen. Az osztrák–magyar Bosznia-Hercegovinával kapcsolatos kutatásai egyedülállóak: főként brit birodalmi analógiák és a kolonializmuskutások nemzetközi szakirodalma segítségével több szempontból meggyőzően bizonyította az okkupált, majd annektált tartományok gyarmati jellegét (*Habsburgs ‚Dark Continent‘. Postkoloniale Lektüren zur österreichischen Literatur und Kultur im langen 19. Jahrhundert*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2017). Erőfeszítéseinek köszönhetően 2018-ban, társszerkesztőjével, Tamara Scheerrel kiadott egy tanulmánykötetet, amely Bosznia-Hercegovinát osztrák–magyar gyarmatként mutatja be

(*Bosnien-Herzegowina und Österreich-Ungarn, 1878–1918. Annäherung an eine Kolonie.* Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2018). E kötetek hiányossága, hogy azt a bizonyos „karácsonyfát” ezúttal sem sikerült láthatóvá tenni.

A részben általam szervezett, az osztrák–magyar koloniális múltat elemző 2024-es bécsi workshop és a 2025-ös bécsi konferencia (IV. pont, konferencia-szervezés) előadásai alapján kialakult szakmai vita megállapította, hogy Ausztria–Magyarország (és azon belül a dualizmus kori Magyarország) a tényleges tengerentúli gyarmatok birtoklásától eltekintve a kolonializmus legtöbb kortárs jellemzőével rendelkezett. Ezért nem a koloniális múlt léte a kérdés, hanem az, hogy a dunai monarchia koloniális múltja elé milyen jelzöt érdemes tenni, hogy Európán belüli kontextusát kijelöljük. A 2025-ös rendezvényt záró vita talán legérdekesebb pillanata az volt, amikor Walter Sauer egyrészt amellettt érvelt, hogy a közös birodalomra mint egy éppen alakuló, épülő gyarmatosító hatalomra kell gondolni (colonial empire in making), másrészt az, amikor Konrad Clewing a „közvetett gyarmatosítás” (indirekter Kolonialismus) kifejezés használatát javasolta. Véleményem szerint mindkettő megközelítés egyszerre is igaz lehet. A kérdés tisztázását nagymértékben segítené, ha a brit és francia külügyminisztériumok, vagy akár az 1894-ben alapított brüsszeli *Institut Colonial International* saját forrásai között bukkannánk rá arra, hogy e két gyarmattartó birodalom kormányai és ezen intézet alapítói pontosan miért tekintették Ausztria–Magyarországot koloniális hatalomnak a századfordulón. A hazai historiográfia számára nem kulcskérdés, hogy Magyarország történelmét különféle koloniális jelenségek szempontjából megvizsgálja. A téma azonban annyira egzotikus és csábító, hogy olykor-olykor egy-egy kutató alaposabban végiggondolta szakterületének lehetséges kapcsolódási pontjait. Az így született tanulmányok mindig tartalmazznak olyan megállapításokat és információkat, amelyek a kutatás újabb és újabb lehetséges irányaira hívják fel a figyelmet.

Az utóbbi évtizedekben Magyarországon is megjelentek az első olyan írások, amelyek a Habsburg Birodalom gyarmatosító múltjával foglalkoznak. Részben ehhez kapcsolódóan merült fel annak az igénye, hogy a közös hadiflotta szerepét és egykori expedícióinak jelentőségét újraértelmezzék (Nagy Miklós Mihály). Egyre részletgazdagabb munkákkal állnak elő továbbá a magyar Afrika-kutatások (Régi Tamás). Végezetül, az utóbbi években alapos elméleti felkészültséggel rendelkező történészek vetették fel annak a lehetőségét, hogy Magyarország történelmének bizonyos kérdéseit a (poszt)kolonializmus-kutatások módszertanának alkalmazásával értelmezzék (Berecz Ágoston, Ginelli Zoltán).

A Habsburg Birodalom gyarmatosításáról megjelenő írások elsősorban az elfeledett kísérletekre és expedíciókra hívják fel a magyar közönség figyelmét a 18. század derekától a

20. század elejéig (Józsa Sándor). Azt hangsúlyozzák, hogy bár a birodalom nem tett szert tartósan gyarmatokra, az nem jelenti azt, hogy nem rendelkezett gyarmatosítási képességekkel és törekvésekkel. E tanulmányok üzenete, hogy a gyarmat létét, a gyarmatosítási képességeket és a gyarmatosítás folyamatát egymástól elválasztva kell vizsgálni. Az indiai, sokotrai, nikobari, Rio de Oro-i és egyéb kísérletek rekonstrukcióját a nemzetközi szakirodalom alapján végzik el (Besenyő János). Fontos megemlíteni, hogy a magyar muzeológusok tudatosan foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy miként viszonyuljanak a magyar múzeumokban őrzött, egykori gyarmatokról származó tárgyakhoz és gyűjteményekhez (Gyarmati János).

A magyar birodalomról szóló diskurzus vizsgálata nem tekint vissza régi múlttra. Annak ellenére, hogy Romsics Ignác már az ezredforduló elején felhívta a figyelmet arra, hogy milyen mély eszmetörténeti gyökerekkel rendelkezett a birodalmi gondolat Magyarországon a hosszú 19. században, csupán kevés történész kezdett konkrét vizsgálatokba. Romsics több kritikai hangvételű írást és előadást szentelt a kérdésnek, és az első interpretáció is az ő nevéhez fűződik. A történész a magyar birodalmi gondolatot a Bibó István által diagnosztizált megalománia és illúziókergetés egyik aleteként értékelte.

A kutatásban beállt csaknem évtizednyi csendet Ress Imre törte meg, aki 2018-ban azt elemezte, hogy a magyar politikai közélet miként viszonyult Bosznia-Hercegovina okkupációjához és annexiójához. Írásában értően tárta fel, hogy a vezető politikusok és egyéb közszereplők mellett milyen hosszú utat jártak be a mindenkori kormánypárt képviselői és még inkább a különféle ellenzéki pártok tagjai 1878 és 1908 között. Ress megállapításai közül talán az a legfontosabb, hogy a Függetlenségi Párt hívei az annexió előestéjére az okkupáció következetes tagadásától eljutottak Bosznia-Hercegovina Magyarországhoz csatolásának követeléséig (Bosznia-Hercegovina mint a magyar impérium része? In: Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Pécs: Kronosz, 2018. 73–107.).

A magyar birodalom (analitikus fogalom) kutatásának Pieter Judson adott új lendületet az utóbbi években. Ausztria–Magyarország kutatójaként többször felhívta a figyelmet arra, hogy a közös birodalomra vonatkozó kutatások milyen túlzó mértékben leszűkültek az Osztrák Császárság vizsgálatára. Judson arra tett 2018-ban javaslatot, hogy Magyarország történelmét ne redukálják nemzetállami keretek közé, hanem tekintsenek rá úgy, mint egy felfedezendő (al)birodalomra.

Varga Bálint két írásában foglalkozott újszerűen a magyar birodalom kérdésével. Tanulmányaiban azt vizsgálta, hogy a birodalmi történetírás milyen viszonyban állt a nemzeti gondolattal a 19. században. Varga több közép-európai történetíró munkásságát elemezve

megállapította, hogy a 20. század elején már nem lehetett egymástól távol tartani a nemzeti és a birodalmi történetírás narratíváit. Ezek még a magyar történetírók (Károlyi Árpád, Thallóczy Lajos) esetében is jól összeegyeztethetőnek bizonyultak. Varga Bálint emellett arra jutott, hogy a birodalom kifejezés sokszínű hazai használata egyedi jelenség volt a Habsburg Monarchián belül: a birodalom lehetett a császárság szinonimája, jelenthette országok összességét („a Szent Korona regnumainak magyar birodalma”), de kifejezhette a nagyhatalmiságot is (Birodalmi történetírás a nacionalizmus korában. In: Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Pécs: Kronosz, 2018. 37–54.; A magyar birodalom koncepciói a hosszú 19. században. In: *Századok*, 154. (2020) 6. sz. 1187–1206.).

Egyedi vizsgálatokba kezdett Egry Gábor, aki a *new imperial history* megközelítéseit alkalmazta a magyarországi regionális elitekkel foglalkozó 2020-as tanulmányában. Azt a provokatív kérdést tette fel a belpolitikai jelenségek tükrében, hogy a századfordulós Magyarország valóban nemzetállamként működött-e minden esetben, vagy esetleg „jobban birodalmi struktúra volt-e, mint amennyire azt eddig általában tartották”. A birodalmi struktúrára vonatkozó adatgyűjtését a két világháború közötti időszakra is kiterjesztette, ennek során elsősorban olyan kapcsolathálókat létező keresett bizonyítékokat, amelyek túléltek a Monarchia bukását. (Regional Elites, Nationalist Politics, Local Accommodation. Center-Periphery Struggles in Late Dualist Hungary. In: Bachinger, Bernhard (Hg.): *Österreich-Ungarns imperiale Herausforderungen: Nationalismen und Rivalitäten im Habsburgerreich um 1900*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2020. 333–353.)

A magyar birodalom vizsgálatától elválaszthatatlan a dualizmus kori Magyar Királyság kolonializmushoz való viszonyának kutatása. Eddig e két kérdést Demeter Gábor, Erdélyi Mátyás és Ginelli Zoltán kapcsolta össze és vizsgálta érintőlegesen.

Fontosnak tartom tisztázni, hogy a doktori mű nem a fenti szerzők vagy a historiográfiai összefoglalókban szereplő külföldi történészek munkamódszereit és kérdéseit adaptálta az osztrák–magyar és a magyar forrásadottságok vizsgálatához. Egészen új és innovatív megközelítésekkel bizonyítom Ausztria–Magyarország gyarmattartói és gyarmatosító múltját. Nem elsősorban nemzetközi analógiák alapján (ezek révén is persze), hanem a birodalom belső forrásai segítségével kerestem válaszokat az általam vizsgált kérdésekre. Publikálatlan levéltári forrásokat feltárva és kiadott forrásokat (például a magyar képviselőházi naplókat) újraolvasva, amelyeket eddig nem vettek figyelembe az osztrák–magyar gyarmatosítás múltját kutató tudósok, azt állítom, hogy a gyarmatosítás kérdése a dunai monarchia esetében is egy valódi,

politikai, hatalmi és gazdasági érdekek vezérelte, tényleges agenda volt, amelyben a Magyar Királyság politikai és gazdasági elitcsoportjai, majd legkésőbb az annexiót követően a társadalom középrétegeiből is egyre többen vettek részt. Vitatom emellett azt az általános nézetet, hogy a gyarmatosítás Ausztria–Magyarország esetében elsősorban kulturális projektek összessége vagy pusztán „belső gyarmatosítás” lett volna, és cáfolum számos sztereotípiát állításait. Amellett érvelek továbbá, hogy a magyar nemzetállam a századfordulót követően nemcsak informális birodalomépítésbe kezdett a Balkánon, hanem elindult a formális birodalommal szerveződés útján is.

A doktori mű négy konkrét kérdést vizsgál. Osztrák–magyar gyarmat volt-e Bosznia-Hercegovina, azaz az okkupált tartományokat kormányzó közös pénzügyminiszter, Kállay Béni politikáját tekinthetjük-e gyarmatosításnak? Milyen hatást gyakorolt Kállay kormányzói politikája a magyar birodalmi elképzelésekre a századfordulót követően? Volt-e magyar politikai definíciója a gyarmat és gyarmatosítás kifejezéseknek, vagy csak kulturális metaforaként utaltak azokra Magyarországon? Milyen kapcsolatban állt az osztrák–magyar Bosznia-Hercegovina-politika a Ballhausplatz albániai gyakorlatával, és voltak-e utóbbinak koloniális felhangjai? A doktori mű e négy kérdés vizsgálatával egyben láthatóvá, megfoghatóvá és vizsgálhatóvá kívánta tenni azt a bizonyos fentebb emlegetett „karácsonyfát”. A mű első fejezetei Bosznia-Hercegovina és Kállay Béni tevékenysége köré épülnek fel. A Monarchia albánpolitikáját Nopcsa Ferenc személyén keresztül vizsgálom. Az egyes (al)fejezeteket összefoglalók, konklúziók zárják, amelyekben a kutatási eredmények jelentőségét interpretálom, és további kutatási perspektívákra hívom fel a figyelmet. Az összefoglalókat elsősorban hangos gondolkodásnak, további közös gondolkodásra felhívó vitaanyagként szántam.

II. A doktori műben tárgyalt kérdéskörök forrásai, a feldolgozásuk során használt módszerek

A doktori mű forrásanyaga, akár bécsi és budapesti levéltári forrásokról, akár a kolonializmussal kapcsolatos szakirodalomról van szó, a nemzetközi történetírás számára részben, a hazai historiográfia számára pedig szinte teljesen ismeretlennek számít. Ausztria–Magyarország külügyminisztériumában, a Ballhausplatzon egy rövid periódustól eltekintve (III. Referatur, 1891/1894–1903) nem intézményesültek a gyarmatosítással kapcsolatos feladatkörök, és a szóban forgó referatúra után sem maradt fent önálló fond. Éppen ezért a vonatkozó források feltárásához alapos levéltári ismeretek, hosszú évtizedekig tartó szisztematikus kutatómunka és sok szerencse szükséges. Erre jó példa, hogy a koloniális

ügysztyály tevékenységéhez köthető első Afrikával kapcsolatos aktát, egy közel hetvenoldalas összefoglalót egy olyan levéltári egységben találtam meg, amelyben a közös minisztériumok által a két birodalomfél kormányainak küldött éves beszámolók is találhatóak, és ahol a vonatkozó aktát az „Ungarn” besorolás alá rendezték (ÖStA HHStA, PA XL. Interna, Varia, Ungarn).

A doktori mű elkészítéséhez szükséges levéltári kutatásaimat közel két évtizeden keresztül a bécsi Osztrák Nemzeti Levéltárban (ÖStA HHStA), a Hadilevéltárban (Kriegsarchiv) és az Osztrák Nemzeti Könyvtár Kézirattárában folytattam (ÖNB Handschriftensammlung). Ezt a kutatást egészítette ki az utóbbi években a budapesti Országos Levéltárban, Széchényi Könyvtárban és a Magyar Természettudományi Múzeumban elvégzett munka. Közel hatvan osztrák, magyar és német folyóirat dualizmus kori évfolyamait tekintettem át, és újraolvastam számos publikált kortárs forráskiadványt.

A Bosznia-Hercegovináról és Kállay Béniről szóló fejezetek kismértékben olyan kortárs kiadott forrásokra épülnek, amelyek eddig részben ismeretlenek voltak, illetve olyanokra, amelyeket a magyar történettudomány nem vizsgált eddig a kolonializmushoz való viszony tükrében (pl. az osztrák–magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek, a magyar parlament képviselőházának jegyzőkönyvei). A közös birodalom és azon belül a dualizmus kori Magyarország szintjein rekonstruált események és jelenségek európai, helyenként globális kontextusának meghatározását többnyelvű (angol, francia, német, olasz, horvát, cseh, magyar, bosnyák, albán, szlovák, szerb, ukrán, orosz), több tudományterületet (történelem, szociológia, kulturális antropológia, régészet, nyelvtudomány, néprajz, irodalomtudomány) és témakört (birodalom- és nemzetállam-építés, nemzetépítés, imperializmus és kolonializmus, birodalmi életrajz, humanitárius intervenció, orientalizmus, fogalom- és intézménytörténet) felölelő, széles körű szakirodalom alapján végeztem el. A földrajzi Albániával és Nopcsa Ferencsel foglalkozó fejezetek gerince kiadatlan bécsi levéltári forrásokra épül, amelyek interpretációja és kontextusba helyezése széles körű szakirodalomra támaszkodva történt.

A gazdag és többnyelvű primer és szekunder forrásbázist három, egymáshoz jól illeszkedő módszertan segítségével elemeztem. Ez a három módszertan: a *new imperial history*, a birodalmi életrajz és a diskurzusanalízis bécsi iskolájának gyakorlata. E három megközelítés segítségével tettem kísérletet arra, hogy azt a bizonyos „karácsonyfát” a díszek alatt, azaz a rendszert és rendet a látszólag szétszórt és esetleges osztrák–magyar koloniális esettanulmányok háttérében láthatóvá és kutathatóvá tegyem.

A *new imperial history* alkalmazhatóságáról a közép- és kelet-európai történeti kutatásokra korábban már önálló publikációt jelentettem meg. A doktori műre a legnagyobb hatást Ulrike

Hirschhausen, Stephen Howe, Jane Burbank, Frederick Cooper, Kathleen Wilson, Wolfgang Göderle, Walter Sauer és Trutz von Trotha imperializmusról és kolonializmusról szóló munkái gyakorolták. Az általuk javasolt perspektívák és kutatási irányzatok közül különösen az alábbiak szolgáltak mintául: az ún. köztes (mezo) terek és az ezekben mozgó aktorok életének vizsgálata (Hirschhausen); az eddig párhuzamosan futó birodalmi és nemzeti narratívák összekapcsolása (Hirschhausen); a transzatlanti elméletek referenciapontként és nem modellként való alkalmazása Közép- és Kelet-Európa történelmének elemzésekor (Trotha, Sauer); a forráselemzések kapcsán analitikus fogalmak használata – pl. „magyar birodalom”, „a birodalomépítés ügynökei, építészei, hősei, aktivistái” (Göderle, Cooper, Burbank); „a birodalmi felhő” mint a tudástranzfer helyszíne (Christoph Kamissek és Jonas Kreienbaum). E fenti szempontokból kiindulva további három területet vizsgáltam kiemelten: a bilaterális források (pl. a delegációs jegyzőkönyvek német és magyar nyelvű változatai) összevetésével az osztrák–magyar és a dualizmus kori magyar birodalomépítés és kolonializmus terminológiáját; a nemzeti és a globális tér között mozgó magyar aktorok, Kállay Béni és Nopcsa Ferenc életét (birodalmi életrajz); és Ausztria–Magyarország saját, a többi birodalom működésétől eltérő birodalmi rendjét.

A diskurzusanalízis bécsi iskolájának sajátos gyakorlata, hogy a szövegtörzset összegyűjtését és a vizsgálandó kérdések (fogalmak, narratívák) tisztázását követően nem tekinti befejezettnek a munkáját. Ezen irányzat képviselői a diskurzusanalízis befejezte után levéltárakba és könyvtárakba sietnek, hogy a rekonstruált jelenségek valódi kontextusának, tényleges társadalmi hatásának meghatározását és nemzetközi párhuzamainak feltárását kiadatlan levéltári források és széles körű szakirodalom segítségével végezzék el. A doktori mű parlamenti fejezetéhez a mintát ezen irányzat egyik jeles alakjának, Ulrich Hofmeisternek a monográfiája szolgáltatta (*Die Bürde des Weissen Zaren. Russische Vorstellungen einer imperialen Zivilisierungsmission in Zentralasien*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag 2019.).

III. A doktori mű főbb eredményei

A doktori műben található vizsgálatok a kutatási tapasztalataimból és néhány századfordulós tényből indultak ki. Egyrészt a bécsi nemzeti levéltár publikálatlan dokumentumai között egyre gyakrabban bukkantam arra, hogy a kortárs brit és francia külügyminisztériumok, bizonyos kérdések kapcsán, a gyarmattartó államok egyikeként tekintettek Ausztria–Magyarországra. Márpedig a hosszú 19. század brit és francia diplomatái egészen biztosan többet tudtak a kortárs gyarmatosításról, mint a 20. századi Közép-Európa történészei, akiknek többsége még

napjainkban is elutasító vagy tagadó álláspontot képvisel a dunai monarchia koloniális múltját illetően.

Másrészt az 1894-ben Brüsszelben alapított *Institut Colonial International* „a gyarmatosításban betöltött szerep vélt fontossági sorrendje alapján”³ állandó számú helyet biztosított a gyarmattartó, ill. gyarmatosító európai államok képviselőinek az intézet tagságában. Ezek egyike volt Ausztria–Magyarország is. 1894-ben a holland, belga és francia gyarmatokon dolgozó hivatalnokok és tudósok, akik a gyarmati politikával kapcsolatos tapasztalatokat, elképzeléseket és ötleteket szervezett nemzetközi eszmecsere keretei között tervezték összegyűjteni, publikálni és terjeszteni, egy új diszciplína kialakulásához, az ún. „gyarmati tudomány, gyarmati szociológia” (*science coloniale, sociologie coloniale*) születéséhez szerettek volna hozzájárulni. A Habsburg Birodalom kutatói az ehhez hasonló tények vizsgálatát napjainkban is hajlamosak mellőzni. Lehetséges, hogy a 20. század második felében keletkezett, a gyarmatosítás elméletével foglalkozó teoretikusok által megfogalmazott definíciók többsége nem alkalmazható a dunai monarchia történeti múltjára, de a kortársak értelmezésében Ausztria–Magyarország is gyarmatosító birodalom volt.

A fentiek alapján abból a hipotézisből indultam ki, hogy ha ez így van, és Ausztria–Magyarország gyarmatosító és gyarmattartó birodalom, akkor ennek az állításnak a bizonyítékait a magyar birodalomfél története felől is meg lehet találni. Elsőként azonban rekonstruálni kellett „a birodalmi rendet”, azaz láthatóvá kellett tenni azt a bizonyos „karácsonyfát”.

A doktori mű a Ballhausplatzon intézményesült szervezeti egységet, az 1891/1894 és 1903 között működő, osztályfőnök (Sektionschef) vezette III. referatúra (*Colonialpolitik / coloniale Angelegenheiten und Auswanderungsfragen*) működését közvetlenül vizsgálta. A referatúrának két kulcsembere volt: Ernst Schmit von Tavera és Adalbert Fuchs; mindketten már az 1880-as években megbízást kaptak, hogy az európai gyarmatosítás folyamatát világszerte szemmel tartásák. Az intézményesülés után az alábbi feladatköröket látták el: éves összefoglaló jelentéseket készítettek a Ballhausplatznak és a két birodalomfél kormányainak az Afrikában, Ázsiában stb. zajló gyarmatosítás aktuális eseményeiről; referáltak azokról a területekről, ahol a közös birodalom, illetve az osztrák és a magyar birodalomfél a nemzetközi szerződések alapján politikai, gazdasági vagy felekezeti jogkörökkel rendelkezett; kereskedelmi

³ „In theory, each country was assigned a number of seats that was in accordance with its supposed colonial 'importance'. In 1894, the ICI reserved eleven places for British delegates, seven for French, six for Dutch, five for Germans, three for Belgians, three for Spanish, three for Italians, three for Portuguese, two for Danish, and one for an Austrian [...]” Wagner, Florian: *Colonial Internationalism and the Governmentality of Empire, 1893-1982*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. 74.

levelezőkön keresztül információkat gyűjtöttek a bécsi és budapesti kormányok szakminisztériumai számára a gazdasági gyarmatosítás lehetőségeiről (pl. Oroszországban!); illetve konkrét koloniális akció esetén – az Osztrák Lloyd és az osztrák posta bevonásával – megszervezték az adott terület (pl. Szudán, albán tengerpart) és Trieszt között a rendszeres hajójáratokat és postaszolgálatot.

A doktori munka az első, amely Stephen Gross: *Export Empire: German Soft Power in Southeastern Europe, 1890–1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015) című műve alapján kimutatta, hogy Gustav von Kálnoky és Agenor Gołuchowski közös külügyminiszterek német mintákat is követve tettek kísérletet arra, hogy 1891/1894 és 1903 között Ausztria–Magyarországot hivatalosan is a gyarmatosító / gyarmattartó nagyhatalmak közé emeljék. 1. Az ún. soft power eszközök alkalmazásával (liberale Weltpolitik) közvetlen politikai és gazdasági érdekérvényesítésbe kezdett a Ballhausplatz Délkelet-Európában, a Közel-Keleten és Észak-Afrikában. 2. Intézményesítették a gyarmatosítással kapcsolatos kérdések kezelését; a birodalmi közvélemény támogatásának elnyeréséhez együttműködtek az e célból alakult civil propaganda-egyesülettel, az Osztrák–Magyar Gyarmati Társasággal. 3. Közvetítőként keresztül többéves politikai hadjáratba kezdtek, hogy a két birodalomfél parlamentjeinek, illetve politikai és gazdasági elitjeinek a támogatását elnyerjék konkrét tengerentúli gyarmatosítási akciókhoz. A doktori mű igazolta, hogy a két közös külügyminiszter politikáját Kállay Benjámint közös pénzügyminiszter külföldön és belföldön is aktívan támogatta.

Az albán területeken indított gyarmatosítási akció azonban már részben más modell szerint működött, mivel a nyílt gyarmatosítási törekvéseket 1903-ban végleg elutasították a két birodalomfél politikai elitjei. A doktori mű Engelbert Deusch publikációiból kiindulva rekonstruálta, hogy milyen technikai eszközökkel lehetett elrejteni a két delegáció (és így a két parlament) előtt egy-egy koloniális projekt finanszírozását a közös ügyekre szánt bevételekben. A dolgozat nívója, hogy a külügyminisztérium szervezeti változásait követve igazolta, hogy a Balkán referensei a Ballhausplatzon egyben olyan afrikai és ázsiai területek referensei is voltak, ahol aktív európai gyarmatosítás zajlott (pl. Szudán, Vörös-tenger környéke). Így az európai gyarmatosítók politikájából leszűrt tapasztalatok közvetlenül hasznosulhattak a Balkánon. A doktori mű által feltárt források megerősítették Komár Krisztián disszertációjának állításait: a nagyhatalmak észak-afrikai és délkelet-európai politikája kéz a kézben járt.

A „karácsonyfa” láthatóvá tételéhez szükség volt a fentiek mellett arra, hogy egyértelmű kortárs bizonyítékokat találjak Bosznia-Hercegovina gyarmati jellegére. E bizonyítási folyamat legfőbb sajátossága, hogy szinte csak olyan publikált forráscsoportokra és szakirodalomra

kellett hivatkozni, amelyeket eddig is bátran használt a nemzetközi és a hazai történettudomány. Pusztán koloniális olvasatot kellett adni eddigi ismereteinknek.

Egy 1896-ban papírra vetett jegyzőkönyv egyértelműen utal arra, hogy a civil közös ügyi minisztériumok egy lehetséges annexió lebonyolításában látták a megfelelő pillanatot arra, hogy az okkupált tartományokat a nyilvánosság előtt is vállalva úgy kezelhessék, mint egy gyarmatot (Nr. 3. Gemeinsamer Ministerrat, Wien, 26. August 1896. In: Somogyi Éva (Hg.): *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1867–1918. Bd. V. 1896–1907.* Budapest: Akadémiai Kiadó 1991. 18–19.).

A doktori mű bemutatja azt a folyamatot, ahogy nemzetközileg ismert tudós utazók vagy diplomaták, konzulok tapasztalatszerzés és összehasonlítás céljából az európai államok gyarmatait beutazták, hogy hazájuk gyarmatokon dolgozó hivatalnokai számára ötleteket, mintákat gyűjtsenek. Az utazók között nemcsak brit, francia, német vagy orosz utazókat vettem számba. Olyan osztrák és magyar állampolgárokat is megneveztem, akik a Ballhausplatz és a közös pénzügyminisztérium megbízottjaiként, esetleg a közös birodalom önkéntes ügynökeiként utaztak afrikai és ázsiai területekre, és titkos jelentésekben vagy nyilvánosan megjelent írásokban számoltak be tapasztalataikról.

Ress Imre kutatásaiból ismert, hogy Kállaynak volt két olyan propagandistája, akik az európai közvéleményt befolyásolták a közös pénzügyminiszter által megrendelt és fizetett publikációkon keresztül. Henri Moser és Gustav Steinbach cikkeinek tartalmi elemei Kállaytól származtak. A doktori mű mutatta ki, hogy a két szerző 1896-ban, két Kállay által megrendelt cikkben, gyarmatnak nevezte Bosznia-Hercegovinát és gyarmattartónak a dunai monarchiát („Auch Österreich-Ungarn ist unter die Kolonialstaaten gegangen. Seit achtzehn Jahre besitzt es eine Kolonie: Bosnien und Herzegowina.” Steinbach: Eine Kolonie Österreich-Ungarns. In: *Die Nation, Wochenschrift für Politik, Volkswirtschaft und Literatur*, 82. (1896) 482.). Moser vonatkozó publikációja szerint pedig Kállay kormányzói politikája „békés gyarmatosítás” volt. Ismereteim szerint nemzetközileg is újdonság, hogy a „békés gyarmatosítás” francia, német, osztrák–magyar és orosz értelmezését és gyarmatpolitikai gyakorlatát komparatív vizsgálatnak vessék alá. Nóvum annak a bizonyítása, hogy az osztrák–magyar változat a turkesztáni orosz gyakorlathoz állt a legközelebb. Ugyancsak a doktori mű az első, amely részleteiben vetette össze az orosz közigazgatás turkesztáni jellegzetességeit az osztrák–magyar Bosznia-Hercegovina kormányzati struktúrájával, beleértve a két kormányzó, Kállay és Konstantin P. Kaufman tevékenységének az összehasonlítását is. A vonatkozó szakirodalom újraolvasásával sikerült beazonosítani azokat a csatornákat, amelyeken keresztül Kállay közvetlen ismeretekre

tett szert a közép-ázsiai orosz gyakorlatról, és leszűrhetette a maga következtetéseit Kaufman tapasztalataiból.

A doktori mű kimutatta, hogy oroszországi tapasztalatai alapján Kállay a magyar nemzet fejlődésének és biztonságának a zálogát abban látta, ha a magyar nemzetállam birodalommal alakul. Mivel a közös ügyi miniszterek formailag nem gyakorolhattak befolyást a magyar közvéleményre, Kállay történészek, újságírók és szépírók alkalmazásán keresztül propagálta a magyar birodalom eszméjét a múltban, jelenben és jövőben. Célja az volt, hogy a hazai társadalmat felkészítse arra: Bosznia-Hercegovina Magyarország részévé fog válni. Az okkupált tartományok politikai, gazdasági és kulturális értelemben aszimmetrikus, alárendelt viszonyba kerülnek, és ha ez megtörténik, akkor a Magyar Királyság birodalommal válik, és ezzel Ausztria–Magyarország súlypontja a magyar birodalomfélre tolódik.

A doktori mű elsőként mutatta ki, hogy a századfordulós Magyarországon meghonosodott a koloniális regény és novella műfaja, és elsőként használta ezek egyikét történeti forrásként (Jókai Mór: *Kassári Dániel*. 1890/1912).

A magyar politikai élet és közgondolkodás viszonyát a birodalmisághoz és a gyarmatosításhoz a sajtó, a magyar képviselőház jegyzőkönyvei és egyéb kortárs publikációk intenzív vizsgálatán keresztül rekonstruálja a doktori munka. A Kállay-féle politikára adott sajtóválaszok és polémiák elsősorban a gyarmat és a gyarmatosítás fogalmai hazai adaptációjának és evolúciójának alapjait fektették le. A kérdéskörrel foglalkozó szakújságíróknak ugyanis ki kellett tekinteniük a hagyományos Közép-Európa- és németcentrikus világukból, és közelebbről meg kellett ismerkedniük a transzatlanti és globális perspektívával is. Tájékozódásuk kiszélesítéséhez az okkupáció, a millennium, az annexió és a Balkán-háborúk eseményei adtak lökéseket.

A birodalom gondolatával szembeni politikai attitűdök azonban a magyar parlament képviselőházában indultak változásnak. Bosznia-Hercegovina okkupálása ugyanis alapvető kihívást jelentett a dualista berendezkedés számára. A doktori mű megerősíti Rész Imre kutatási tapasztalatait és eredményeit, és amellet érvel, hogy az okkupált, majd annektált tartományokban Ausztria–Magyarország közös szervezeti egységei egy ténylegesen működő egységállam létét sugallták. 1878-ban tehát új helyzet állt elő, és ezzel, ha megkésve is, a függetlenségi képviselőknek is szembe kellett nézniük.

A doktori munka részleteiben mutatja be, hogyan vált a Kállay Bosznia-politikája ellen indult századfordulós politikai és sajtóhadjárat olyan vitává, amely végeredményeként a(z) ellenzéki magyar liberális gondolkodást sikerült megbékíteni a (közös, majd a magyar) birodalom eszméjével, és 1908 után a gyarmatosítás bizonyos formáinak támogatójává tenni. A mű

nemzetközileg az első, amely a Kállay elleni képviselőházi támadásokat (1899–1903) a brit parlamentben lezajlott, Warren Hastings elleni impeachment-perrel vetette össze. A képviselőházi jegyzőkönyvek tartalmi elemzése egyben azt is lehetővé tette, hogy az európai gyarmatosítás keretein belül a magyar nemzet civilizációs missziójának önképét is rekonstruálni lehessen.

A doktori munka tematizálja a magyar állam birodalommá válásának kezdeti lépéseit. Az annexió éveiben kirobbant ún. Agrárbank-ügyön keresztül mutatja be, hogy a magyar gazdasági elit előbb jutott el Bosznia-Hercegovina magyar gazdasági gyarmattá való alakításának a gondolatához, mint a politikai elit. Az 1908 és 1914 közötti évek eseményeinek elemzésekor a doktori mű rámutat arra, hogyan kezdett intézményesülni a magyar birodalomépítés immár államilag támogatott ügye (Bálint Imre, Kereskedelmi Minisztérium, Bosnyák osztály), hogyan építette ki az állam a külföldön gazdasági terjeszkedésbe kezdő magyar pénzügyi és gazdasági érdekcsoportok feletti közvetlen és közvetett felügyeletet (Magyar–Bosnyák és Keleti Gazdasági Központ, Turáni Társaság), és hogyan építette be a Ballhausplatz a magyar pénzügyi érdekcsoportok ambícióit a közös birodalom koloniális akcióiba (Anatólia, földrajzi Albánia). Végül a mű konkrét példát hoz arra, hogy a Balkán-háborúk következményeként hogyan sikerült egyensúlyt találni a közös és a magyar birodalomépítési ambíciók között: a függetlenné vált Albánia 1913. novemberi titkos gazdasági felosztása Ausztria–Magyarország és Olaszország között (Ausztria 25%, Magyarország 25%, Olaszország 50%) két fontos dologra hívja fel a figyelmet. Egyrészt 1913-ra sikerült megoldást találni a külföldi koloniális akciók által megbolygatott közjogi kérdésekre: a két birodalomfél paritásos alapon, közös („osztrák–magyar”) küldöttségekkel vesz részt a nemzetközi tárgyalásokban, egyesítve a szakértői tudást és az érdekvédelemzési képességeket, de a nemzetközi megállapodásokat továbbra is külön ratifikálja Ausztria és Magyarország parlamentje. Másrészt az eset azt bizonyítja, hogy a magyar állam a nemzetközi porondon önálló gazdasági hatalomként jelent meg.

A doktori mű mellett érvel, hogy a fenti folyamat, Magyarország birodalommá válásának társadalmi elfogadtatása érdekében jelentős publicisztikai hadjárat indult. Párhuzamot húzok John Robert Seeley cambridge-i történelemprofesszor *The Expansion of England: Two Courses of Lectures* (Boston, 1883) című kötete és Strausz Adolf *Az új Balkán félsziget és a török birodalom* (Budapest, 1913) című műve között. Ugyanígy újdonság, hogy a Turáni Társaság intézményes létét és a turanizmus 1918 előtti írásait a birodalomépítés és birodalmi ideológiák felől vizsgálom úgy, hogy az eszmét és intézményesülését (kelet- és közép-)európai kontextusba helyezem.

A budapesti képviselőház vitáinak, interpellációinak diskurzusanalízise mutatja be azokat a vitákat, amelyek érintették a gyarmatosítás kérdését. A doktori mű az első, amely törekedett arra, hogy a magyar fővárosban lezajlott vitákra konkrét párhuzamokat keressen a brit, francia stb. parlamentekben zajló hasonló polémiákban. Az interpellációkat elemző fejezet legfőbb eredménye, hogy sikerült kortárs magyar politikai definíciót találni a gyarmat fogalmára (ami pontosan illett az okkupált Bosznia-Hercegovinára), és lehetséges volt ennek az eszmetörténeti kereteit is feltárni (nem tudástranszfer révén került az országba, hanem a magyar történelmi önképben gyökerezett). Szintén fontos tudományos eredmény annak bizonyítása, hogy Bosznia-Hercegovinára a magyar képviselőházban 1878 és 1918 között osztrák–magyar gyarmatként utaltak, és viták folytak arról, hogy a magyar birodalomfél képviselői milyen mértékben vegyék ki részüket a boszniai problémák kezeléséből. Mivel az okkupált, majd annektált tartományok számos szempont szerint gyarmatoknak tekinthetőek, ismerve a dualista berendezkedés közjogi értelmezését, a vonatkozó fejezet konklúziójában amellet foglalkozik állást, hogy a régi Magyarország gyarmatosító országnak tekintendő.

Az osztrák–magyar albánpolitikáról szóló fejezet legfőbb új állításai részben ismert, részben ismeretlen levéltári források elemzésén alapulnak. A legfontosabb eredmények közül három dolgot érdemes kiemelni. Egyrészt sikerült név szerint azonosítani az ún. albánakciókban részt vevő szereplőket és életrajzaikon keresztül további bizonyítékokkal szolgálni amellet, hogy Ausztria–Magyarország civil közös ügyi minisztériumai elkötelezett támogatói voltak ennek a gyarmatosítási tervnek. Másrészt publikálatlan levéltári források alapján rekonstruálni lehetett, hogy a Ballhausplatz 1896-ban induló új albánpolitikája nemcsak a brit és francia (Afrika, Szíria) külpolitika módszereiből merített, hanem saját koloniális tapasztalatokkal is rendelkezett (Szudán). Harmadrészt az osztrák–magyar albánakciók elemeit sikerült európai kontextusba ágyazva bemutatni.

Báró Nopcsa Ferenc nem a magyar, hanem a közös birodalom önkéntes ügynöke volt, az 1896-ban indult új osztrák–magyar albánpolitika egyik kulcsfigurája. Életén keresztül többek között azt lehetett bizonyítani, hogy egy nemzetközileg ismert arisztokrata tudós közvetlenül érintkezhetett más országok kolonizációs gyakorlatával és kísérletet tehetett azok közép-európai adaptációjára. Ennek két kulcsa volt: egyrészt a geológus Nopcsa osztrák és magyar mesterei nagyon erősen kötődtek a Ballhausplatz és az európai kolonializmus gyakorlatához, azaz Nopcsának volt közép-európai eredetű, „hozott” ismerete a kolonializmus jelenségéről. Emellet a báró klubokon, múzeumokon és egyetemeken keresztül aktív társasági életet folytatott Londonban és Cambridge-ben, és bejáratos volt a brit királyi tudóstársaságok számos rendezvénysorozatára. Erős brit kapcsolathálókkal rendelkezett, amelyek kiterjedtek a Balkan

Committee tagságára is. Nopcsa albániai tevékenysége, „önfejű” akciói valójában nem voltak mások, mint a Brit Birodalom mindennapi működéséből ellesett és Közép- és Délkelet-Európában adaptált birodalomépítési és koloniális eljárások, amelyek konfliktusba kerültek a Habsburg Birodalom saját birodalomépítési és koloniális eljárásaival. A konfliktusok ellenére a báró véleményét mindig kikérték Bécsben, a közös külügyminisztériumban és lehetőséget kapott arra, hogy bizonyos szemléletbeli újdonságokat elterjeszthessen. Előbbire példa, hogy a függetlenné váló Albánia élére egy afrikai tapasztalatokkal rendelkező protestáns főtitket javasolt fejedelemnek, aki nem lehetett más, csak a későbbi uralkodó, Wilhelm von Wied. (Ez a dolgozat nívuma, hiszen eddigi ismereteink alapján Wied személyét rokona, a román királyné, Carmen Silva ajánlotta a nagyhatalmak figyelmébe.) Utóbbira példa, hogy az osztrák–magyar albánpolitikának az ő sajtótevékenysége hatására adott a Ballhausplatz 1912 és 1914 között humanitárius (intervenciós) jelleget.

Szintén a brit mintakövetést támasztja alá, hogy a Bécsben megalakult Albanien Komitee a hasonló nevű londoni szervezet modellje alapján jött létre. Az Albanien Komitee szervezeti szabályzatát gyakorlatilag a báró állította össze, de filológiailag kimutatható az is, hogy az 1910-ben megalakult magyar Turáni Társaság (Magyar Ázsia Társaság) szervezeti szabályzata is mintául szolgált. A doktori mű tárta fel, hogy az osztrák bizottság tagsága milyen szoros személyi átfedésben volt a kolonializmus iránt teljesen elkötelezett Osztrák Flottaegyesület (Österreichischer Flottenverein, 1904) alapítóival és tagságával. Végül Nopcsa brit mintakövetését erősíti meg, hogy 1912 után, különböző okok miatt, kilépett Ausztria–Magyarország keretei közül, és egy birodalmak, illetve országok feletti, összeurópai pénzügyi érdekcsoportok lobbistája lett (lásd az Albanian Corporation Ltd. történetét).

A doktori mű záró fejezete az első világháború idején Szerbiával szemben folytatott magyar gazdaságpolitika koloniális olvasatát mutatja be, és kíván ezzel egy későbbi szakmai vita alapjául szolgálni. Az itt felvázoltak egyben jobban megvilágítják a Magyar–Bosnyák és Keleti Gazdasági Központ, illetve a Turáni Társaság (utódszervezete: Magyar Keleti Kultúrközpont) 1914 és 1918 közötti történetének közép-európai intézményes kontextusát.

A doktori értekezés Nopcsa Ferencről szóló részében összesen – felfele kerekítve, szóközökkel – 60 500 leütésnyi szövegrész található, amelyek szövegszerűen vagy tartalmilag nagyrészt változatlanul (azaz szó szerinti egyezésben), kisebb részt némi stiláris vagy tartalmi módosítással kerültek ide korábban megjelent tanulmányaimból. Az értekezés teljes terjedelme (a bevezetés, az egyes fejezetek, az epilógus és a konklúzió) – szövegdobozok, lábjegyzetek és a forrás- és irodalomjegyzék nélkül – összesen (lefele kerekítve, szóközökkel) 951 400 leütést

tesz ki. Ez azt jelenti, hogy a szó szerint vagy némi módosítással átvett szövegrészek a teljes értekezés 6,36%-át teszik ki.

IV. A doktori mű által tárgyalt kérdéskörökben megjelent fontosabb publikációk és előadások

Könyvek

Eszmék és impériumváltások kereszteződésében: egy Balaton-parti értelmiségi életútja, László Zoltán (1881–1961). Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2021.

Csaplár-Degovics, Krisztián – Jusufi, Lumnije: *Das ungarisch-albanische Wörterbuch von Zoltán László (1913): Imperialismus und Sprachwissenschaft*. Wien: Verlag der ÖAW, 2020.

Tanulmányok

The Relationship between State and Islam in Hungary: From Empire-building to Nation State-building. In: Adak, Sevgi – Schmidinger, Thomas (eds): *The Enduring Legacy of the Habsburg Islam Policy: Muslim Communities in Central and Southeast Europe*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2025. 192–211.

Discovering the Colonial Past of the Habsburg Monarchy: A report. In: *Historical Studies on Central Europe*, 4. (2024) no. 2. 249–263.

Bosnia-Herzegovina, the Habsburg Colony (1878–1918) – A Hungarian Perspective. In: *Copernico: History and Cultural Heritage in Eastern Europe* (Herder-Institut, Marburg), <https://www.copernico.eu/en/link/6687f6a266ab41.48355283>.

„Während Imre über die Herstellung von Konserven aus Schildkröten nachdachte, war ich fleißig auf der Jagd.“ Ein protokoloniales Abenteuer von Ungarn und Slowaken um die Jahrhundertwende in Albanien. In: *Südost-Forschungen*, 82. (2023) 59–84.

„...újra kell gondolnunk az osztrák (és a magyar) történelmet az imperializmus és a kolonializmus szempontjából”. Beszélgetés Walter Sauerrel. In: *Aetas*, 38. (2023) 1. sz. 172–178.

Magyar protokoloniális kaland a századfordulós Albániában. In: *Aetas*, 38. (2023) 1. sz. 6–23.

Albanian Nation-Building and Austria–Hungary. The Development of a Southeast European People into a Modern Nation. In: *Foreign Policy Review*, 15. (2022) no. 1. 6–30.

Entre philologie et politique, genèse et édition du premier dictionnaire hongrois-albanais (1913). *Balkanologie: Revue d'Etudes Pluridisciplinaires*, 17. (2022) no. 1. 44 p. (<https://journals.openedition.org/balkanologie/3843>)

Austro–Hungarian Colonial Ventures: The Case of Albania. In: *Hungarian Historical Review*, 11. (2022) no. 2. 267–304.

Bevett vallássá lesz Magyarországon az iszlám. A muszlimok útja: ellenségtől barátig. In: Laczó Ferenc – Varga Bálint (szerk.): *Magyarország globális története 1869–2022*. Budapest: Corvina Kiadó, 2022. 117–121.

A századfordulós Közép- és Délkelet-Európa értelmezési lehetőségei globális perspektívából. A new imperial history és a birodalmi életrajz. In: *Aetas*, 35. (2020) 4. sz. 144–159.

A dalmáciai Borgo Erizzo és az albán nemzetépítés. Az Osztrák–Magyar Monarchia új Albánia-politikája, 1896. In: *Világtörténet*, 10. (42.) (2020) 2. sz. 205–222.

Gostentschnigg, Kurt – Csaplár-Degovics, Krisztián: Die österreichisch-ungarisch-albanischen Beziehungen von der Monarchie bis in die Zwischenkriegszeit. In: Gruber, Siegfried et al. (eds): *From the Highlands to Hollywood: Multidisciplinary Perspectives on Southeastern Europe*. Zürich: LIT Verlag, 2020. 381–398.

Csaplár-Degovics, Krisztián – Jusufi, Lumnije: The Birth of the First Hungarian–Albanian Dictionary (1913). In: Csaplár-Degovics, Krisztián (ed.): „*These were hard times for Skanderbeg, but he had an ally, the Hungarian Hunyadi*”: Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts. Budapest: Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2019. 257–274.

The 25th Anniversary of Albanian Independence and the Hungarians (1937). In: Csaplár-Degovics, Krisztián (ed.): „*These were hard times for Skanderbeg, but he had an ally, the Hungarian Hunyadi*”: Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts. Budapest: Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2019. 187–201.

Lajos Thallóczy and Albanian Historiography. In: Csaplár-Degovics, Krisztián (ed.): „*These were hard times for Skanderbeg, but he had an ally, the Hungarian Hunyadi*”: Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts. Budapest: Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2019. 107–145.

Jusufi, Lumnije – Csaplár-Degovics, Krisztián: Gedanken zur Entstehungsgeschichte der albanischen Wörterbücher: Mendime për historinë e lindjes së fjalorëve të shqipës. In: Ismajli, Rexhep (red. shk.): *Studimet albanistike në vendet ku flitet gjermanisht*. Prishtinë: Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, 2018. 609–623.

Konferenciaszervezés

„Entdeckung der kolonialen Vergangenheit der Habsburgermonarchie” címmel, társszervezője voltam annak a workshopnak, amelynek a bécsi Collegium Hungaricum adott otthont 2024. május 27-én.

<https://tti.abtk.hu/esemenyek/intezeti-hirek/a-habsburg-monarchia-gyarmati-multjanak-felfedezese?highlight=WyJ3b3Jrc2hvcCJd>

– előadásom címe: Was war die Aufgabe der Referatur III. im gemeinsamen Außenministerium in den 1890er Jahren? (Mi volt a III. osztály feladata a közös külügyminisztériumban az 1890-es években?)

„Austria–Hungary in the Global Colonial System / Österreich–Ungarn im weltweiten Kolonialsystem” címmel, társszervezője voltam annak a konferenciának, amelynek a bécsi Collegium Hungaricum és a Bécsi Egyetem adott otthont 2025. október 10–11-én.

<https://kolonialismuskonferenz.wordpress.com/>

– előadásom címe: Benjamin Kállay and a „peaceful colonization” of Bosnia and Herzegovina (Kállay Benjamin és Bosznia-Hercegovina „békés gyarmatosítása”)

Tudománynépszerűsítés

Az osztrák–magyar koloniális múltról Afrikában – Jegyzetek Jászberényi Sándor riportjához. In: <https://ujkor.hu/content/osztrak-magyar-kolonialis-mult-afrikaban-jaszberenyi-kartum-szudan> (2024. augusztus 9.).

A koloniális ügyek osztálya az osztrák–magyar külügyminisztériumban. In: <https://ujkor.hu/content/a-kolonialis-ugyek-osztalya-az-osztrak-magyar-kulugyminiszteriumban> (2024. október 12.).